

УДК 811.161.2`42

ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНОЇ ОДИНИЦІ ТЕКСТУ: БАГАТОАСПЕКТНІСТЬ ПІДХОДІВ

Кондратенко Н.В.

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Статтю присвячено проблемі визначення основної одиниці тексту з огляду на системно-структурну організацію мовної системи. Відповідно до формально-граматичного, структурно-семантичного та комунікативного аспектів вивчення мовних одиниць проаналізовано поліпредикативний комплекс, надфразну єдність і мікротекст як основні одиниці тексту. Розглянуто специфіку абзацу як композиційної й періоду як стилістичної одиниць тексту.

Ключові слова: одиниця тексту, надфразна єдність, мікротекст

Визнання текстового рівня окремим рівнем мовної структури, вищим за власне синтаксичний (а ця думка є панівною у сучасному мовознавстві), вимагає визначення основної текстової одиниці, не тотожної синтаксичним одиницям – реченню і висловленню. Звісно, пропозиції щодо основної текстової одиниці висловлювалися майже у всіх працях з текстолінгвістики. Проте саме тут і виникає проблема, яка полягає у наявності в науці великої кількості різноманітних термінів і дефініцій на позначення основної одиниці тексту. До найпоширеніших належать: поліпредикативний комплекс, надфразна єдність, складне синтаксичне ціле, прозаїчна строфа, абзац, мікротекст. Незважаючи на те, що більшість з цих понять або перебувають у відношеннях тотожності, або частково збігаються, мовознавці так і не дійшли згоди стосовно основної текстової одиниці. Спільними для всіх наведених одиниць є такі ознаки: поліпредикативність (наявність у складі двох і більше предикативних частин або двох і більше окремих речень), формально-граматична зв'язність та структурно-комунікативна єдність [2, с. 436].

Метою нашої статті є визначення основних одиниць тексту за відповідними методологічними аспектами, що дозволить усунути внутрішні суперечності і створити систему текстових одиниць з огляду на відповідні рівні мовної системи та підходи аналізу. Матеріалом дослідження насамперед слугували фрагменти тексту, що дорівнюють відповідним одиницям, дібрані з українських газет, журналів і художньої літератури.

Постановка проблеми. На нашу думку, проблема термінологічного розмаїття зумовлена лише різними методологічними підходами до тлумачення тексту та його одиниць, тобто всі наведені терміни не є найменуваннями одного текстового явища. Вони вказують на різноаспектні поняття, що не суперечать одне одному, а співіснують у паралельних площинах, як, наприклад, речення та висловлення. Саме тому слід виокремлювати текстову одиницю за різними аспектами – формально-граматичним, структурно-семантичним, комунікативним. З огляду на це термінологічні та методологічні суперечності зникають.

Формально-граматичний аспект репрезентовано поліпредикативним комплексом (ППК), який характеризуємо як поєднання кількох предикативних одиниць у межах однієї

фрази, іншими словами, це складне багатокomпонентне речення переважно з різними типами зв'язку, де провідну роль відіграє сурядний. Напр.: *Цікаво, що 5 листопада той же КС (Конституційний Суд) визнав конституційним і так званий законопроект „МММ” (Матвієнка-Мусіяки-Мороза), яким пропонується зменшити кількість депутатських голосів, необхідних для прийняття парламентом рішення імпичменту Президенту, а у разі дострокового припинення повноважень Президента до обрання і вступу на пост нового глави держави виконання його обов'язків покладається на Голову Верховної Ради (в існуючій редакції – на прем'єр-міністра) (ПіК).* Аналізуючи текст на цьому рівні, ми виокремлюємо речення і ППК, встановлюємо специфіку міжфразових зв'язків, з'ясовуємо особливості когезії.

Структурно-семантичний аспект теж має власну одиницю, яку можна визначити як надфразна єдність (НФЄ) або складне синтаксичне ціле (ССЦ). Уподобання лінгвістів у цьому питанні розділилися: одна група дослідників вживає виключно термін ССЦ [напр., 3], а друга – НФЄ [напр., 5]. Зважаючи на відносну тотожність запропонованих у лінгвістиці визначень цих понять, ми вважаємо їх синонімами, що і засвідчують термінологічні словники, але використовуємо термін „надфразна єдність”, як поширеніший у науковій літературі. Надфразна єдність, складне синтаксичне ціле – це „відрізок мовлення, що складається з двох і більше речень, об'єднаних спільністю теми в композиційно-синтаксичну конструкцію. Такій конструкції властива певна змістова завершеність і структурна єдність, яка досягається лексичними, граматичними та інтонаційними засобами” [1, с.359].

НФЄ як текстова одиниця семантичного рівня визнається більшістю лінгвістів, і це цілком логічно. Річ у тому, що НФЄ вказує як на формально-граматичну єдність текстового фрагмента, так і на змістову. Якщо немає порушень категорій когезії і когерентності, то НФЄ виступає основним носієм інформації у тексті, що характеризується формальною та семантичною єдністю і завершеністю, напр.: *У Миколаєві здано в експлуатацію перший в Україні термодім. Це перший і поки що єдиний в Україні будинок, побудований за подібною технологією. Його стіни зроблено з монолітного бетону, який занурено в блоки полістирольного матеріалу. Цей матеріал зовсім не пропускає повітря. Це допоможе мешканцям будинку не мерзнути взимку і не перегріватися в квартирах влітку. Будівля зведена компанією „Укртермобуд”. Всього в будинку налічується 16 квартир та 4 офісні приміщення. Одне з них вже зайняла Миколаївська обласна організація Трудової партії України (Сільські вісті).*

Використання терміна „прозаїчна строфа” [9, с.38] поширене в стилістиці тексту на позначення одиниці, що за характеристиками відповідає НФЄ. Не розглядаючи в статті стилістичний бік тексту, зазначимо, що строфа є стилістичною текстовою одиницею. НФЄ як текстова одиниця визнається майже всіма вченими, але, крім термінів „складне синтаксичне ціле” і „прозаїчна строфа”, використовують й інші на позначення цього явища, хоча і не завжди доцільно. Зокрема це стосується вживання терміна абзац замість НФЄ. На нашу думку, НФЄ та абзац є не лише не тотожними, а взагалі різними поняттями. Абзац є композиційною одиницею тексту, а 3. Партико називає його „елементом поліграфічної структури видання” [6, с.80]. Абзацний розподіл здебільшого відіграє актуалізаційну роль, а з формально-граматичного, структурно-семантичного та комунікативного боку текст не змінюється залежно від абзацного розподілу. Проте абзац ми розглянемо нижче.

Комунікативний аспект представлений такою одиницею, як мікротекст. Провідним чинником визначення мікротексту є комунікативна ситуація, тобто фрагмент тексту, що містить окрему комунікативну ситуацію і становить мікротекст, напр.: *Верховна Рада вчора*

ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНОЇ ОДИНИЦІ ТЕКСТУ: БАГАТОАСПЕКТНІСТЬ ПІДХОДІВ

ухвалила у першому читанні законопроект про внесення змін до закону про телебачення і радіомовлення у новій редакції. Згідно із законом, для загальнонаціонального мовлення частка ефірного часу українською мовою повинна становити не менше ніж 75 відсотків від загального обсягу добового мовлення. У загальному обсязі мовлення кожної радіокомпанії не менше як 50 відсотків має становити власний продукт або вітчизняна аудіовізуальна продукція. ТРК повинні вести мовлення державною мовою (Голос України). Здебільшого, мікротекст збігається з НФЄ, але це не обов'язково. Текст складається з кількох мікротекстів, кожен з яких розвиває власну тему і має семантико-комунікативну цілісність. Найчастіше у тексті ми маємо таке співвідношення одиниць: один мікротекст складається з кількох НФЄ, кожна з яких у свою чергу становить сукупність ППК та окремих речень.

Меншою мірою поширеним, але все ж традиційним є збіг НФЄ та ППК, тобто спостерігаємо тотожність формального та структурно-семантичного аспекту репрезентації тексту, напр.: *В Україні праці вітчизняних науковців – фахівців у галузі мас-медіа – були присвячені, передусім, важливим проблемам історії та теорії масової комунікації, вивченню сучасних процесів виробництва та поширення інформації, результатів масової комунікації як знаряддя постійного і безпосереднього впливу на людину і суспільство, як важливого соціального інституту; будову інститутів масової комунікації; техніко-технологічну структуру, взаємовідносини між медіа та владою; міжнародними та національними системами ЗМК тощо* (Освіта України). У цьому випадку один ППК, представлений простим реченням з рядами сурядних словоформ різного типу, становить цілісну НФЄ.

Можливий і випадок, коли ППК містить кілька НФЄ. Це частотне явище для текстів, де поширені так звані наддовгі речення, але в публіцистичному тексті не зустрічається, поширене в художніх творах постмодерністського типу, напр.: *По райцентрах, міняючи волю на спекотний порох доріг, художник під кінець літа відчув упевнений спокій творця, і тоді лагідне світлоносне небо вклякнуло перед двоповерховою дерев'яною оселею, - /// собака на затіненому виноградом подвір'ї позіхнув, покидаючи вулик, що слугував будою, тітка в тріснутий на рукавах сукні втомлено замахала, „не треба, масм портрети”; на веранді дівча бавилось безвухим зайцем /// і, доки запнута тугою, відьомськи-вродлива, молода жінка, долонею притримуючи спідницю на породистих, засмаглих ногах і грайливо торкаючи хитке перильце, збігла сходами старої будівлі, срібним нігтикком зірвала застібку на зашмуляній по краях папці, супроти сонця глянула на рум'яно-портретне лице малюка, на наречену в білому чеканні темряви, на діда з орденськими планками на піджаку, доки пес обтрусив солому, листя гоїднулось від леготу, мати гримнула тазиком картоплі перед качками, плеснула в розрубану шину води, сонним перевальцем почовпала до літньої кухні, доки вишневі тіні різьбилися на кволіх без чоловічого захисту плечах, на волоссі кольору молоді соснової кори, Ігор боявся словами роз чаклувати захоплену німоту; /// віддала папку, ловко підібрала коси з очей, посмішкою з лукавим вогнем помади запросила нагору, а художник усе незмигнено дивився на Неї; /// боком обминув чорнороте оскалене собача, з альбому вибрав фотографію доньки, погортав оксамитову скарбницю без жодного батькового знімка, помріяв хоч доторк вільної блузки, хоч тінь безтурботного намиста, хоч почерк залишити на згадку і попорохав записати своє ім'я, своє прізвище, свою адресу... (Є. Пашковський, Безодня). Нахиленими рисками (///) ми показали межі НФЄ в цьому ППК, який становить наддовге речення.*

Отже, синтаксичний і текстовий рівні мають відповідно по три одиниці – структурну, функціональну і комунікативну. На синтаксичному рівні це структурна схема (модель речення), речення, висловлення; на текстовому – ППК, НФЄ, мікротекст. Ми виокремлюємо і надтекстовий рівень, який здатний передавати макроситуацію комунікації. Його одиницями

виступають текстема, текст і дискурс. Текстема – це текстовий інваріант, що позначає певну сукупність реальних текстів, є моделлю, схемою певного класу текстів, яка містить ієрархічно організовані прототипічні ознаки цього класу [8, с.30]; а текст – конкретна реалізація інваріанта, конкретний функціональний різновид. Дискурс у цій тріаді тлумачимо як родове поняття, що поєднує мовлення і текст [4, с.89-90], тобто є правомірним твердженням стосовно тексту як одиниці дискурсу. Представимо окреслені одиниці в таблиці:

Аспекти аналізу	Синтаксичний рівень	Текстовий рівень	Надтекстовий рівень
Формально-граматичний аспект	структурна схема	ППК	текстема
Структурно-семантичний аспект	речення	НФЄ	текст
Комунікативний аспект	висловлення	мікротекст	дискурс

Запропонований підхід усуває суперечності і непорозуміння методологічного характеру, уможливує аналіз тексту за різними аспектами.

Слід зробити і зауваження щодо виокремлення таких текстових утворень, як абзац і період, що, на нашу думку, є позасистемними; тому що абзац належить до композиційного рівня тексту, а період – до стилістичного.

Надання абзацу статусу текстової одиниці стало можливим завдяки тому, що найчастіше абзац за обсягом збігається з НФЄ, проте абзац – це засіб актуалізації текстової інформації, орієнтований на реципієнта, що полягає у суб'єктивному розчленуванні тексту на певні фрагменти відповідно до авторської інтенції. Абзацний поділ здебільшого позитивно впливає на сприйняття та розуміння тексту: він підпорядкований логіці викладу інформації, і тоді межі абзаців є переходами від однієї теми до іншої, тобто розділяють або НФЄ, або мікротекст. Абзацний поділ залежить від авторської інтенції, адресант сам вирішує, як розчленувати текст, тому абзац є суб'єктивним засобом членування тексту. Така потенційна варіативність абзацного членування тексту свідчить на користь того, що абзац не належить до текстових одиниць: текст не змінюється, але може бути по-різному розчленований. Ми можемо робити різні абзацні поділи: це релевантно тільки під час візуального сприйняття тексту, на зміст та форму це не впливає. Абзацний поділ орієнтований насамперед на адресата, якому стає легше читати текст. Крім того, це засіб графічної актуалізації текстової інформації.

Період – це стилістична фігура, що становить комплекс подібних за синтаксичною будовою та інтонацією структурних частин, поєднаних на підставі паралелізму – з формального боку, – та відображення однієї комунікативної ситуації – із семантичного. Період у традиційному розумінні має дві частини; одна з яких містить кілька однорідних елементів і є засновком, а друга містить один елемент, замикає першу частину семантично, структурно та інтонаційно, напр.: *Ласкаво просимо до мащери, дороги браття і сестри, діти землі руської! Ласкаво просимо до колицки духовності слов'янської! Ласкаво просимо до святинь і джерел слов'янської цивілізації! Сьогодні всіх вас зібрав священний серцю кожного слов'янина місто-символ Київ!* (Вечірній Київ), О. Д. Пономарів зазначає, що періодові притаманний поширений, розгалужений спосіб організації тексту [7, с.228-229]. Період структурно організовано за допомогою розміру та паралелізму компонентів першої частини. Ознаками періоду як способу організації тексту є паралелізм частин; ритмічність і музичність; структурна і семантична завершеність; лаконічність; експресивність та

урочистість. Період може дорівнювати ППК, НФС та мікротексту, тобто виступає стилістичним прийомом, а не одиницею тексту.

Висновки. Отже, ми пропонуємо тлумачити текстову одиницю як багатоаспектне явище за такими аспектами, як формально-граматичний, структурно-семантичний та комунікативний відповідно до власне текстового і надтекстового рівнів. Кожний аспект відповідно до зазначених мовних рівнів актуалізовано в текстових одиницях. На текстовому рівні репрезентовано формально-граматичний – у поліпредикативному комплексі, структурно-семантичний – у надфразній єдності, комунікативний – у мікротексті. У надтекстовому рівні формально-граматичний – текстею, структурно-семантичний – текстом, а комунікативний – дискурсом. Абзац і період становлять позасистемні утворення і не належать до одиниць тексту.

Список літератури

1. Вихованець І. Р. Надфразна єдність / Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000. – С. 359.
2. Загітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. — Донецьк, 2001.
3. Лосева Л. М. Как строится текст. – М., 1980.
4. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. – М., 2003.
5. Мамалига А. І. Синтаксис тексту // Різун В. В., Мамалига А. І., Феллер М. Д. Нариси про текст – К., 1998. – С. 61-222.
6. Партико З. В. Загальне редагування: Нормативні основи. – Львів, 2001.
7. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови. – Тернопіль, 2000.
8. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К., 2002.
9. Солганик Г. Я. Стилистика текста. – М., 2002.

Кондратенко Н.В. ОПРЕДЕЛЕНИЕ ОСНОВНОЙ ЕДИНИЦЫ ТЕКСТА: МНОГОАСПЕКТНОСТЬ ПОДХОДОВ

Статья посвящена проблеме определения основной единицы текста с учетом системно-структурной организации языковой системы. В соответствии с формально-грамматическим, структурно-семантическим и коммуникативным аспектами изучения языковых единиц проанализированы полипредикативный комплекс, сверхфразовое единство и микротекст как основные единицы текста. Рассмотрены абзац как композиционная и период как стилистическая единицы текста.

Ключевые слова: единица текста, сверхфразовое единство, микротекст

Kondratenko N.V. TO THE PROBLEM OF DETERMINATION A FUNDAMENTAL UNIT A TEXT

Article is dedicated to the problem of determination a fundamental unit a text with provision for system-structured organization of language system. In accordance with formally-grammatical, structured-semantic and communication aspects of study language unit are analysed the polypredicative complex, overphrase unity and micro text as fundamental units a text. Considered paragraph as structured and period as stylistic units a text.

Key words: a text, overphrase unity, micro text

Поступила до редакції 01.02.2007 р.